

Părintele Dumitru Stăniloae și sinteza neo-patristică în teologia românească

Lect. univ. dr. Daniel LEMENI

Abstract: *The paper will outline the Neo-Patristic contribution of Father Stăniloae in the Romanian theology. We believe that the Father Stăniloae has offered, originally, a model of Neo-Patristic synthesis. Thus, the Romanian theologian places himself within Orthodox theology – with Russians like G. Florovsky and V. Lossky, with Greeks like John Romanides, and J. Zizioulas, Ch. Yannaras, with Father I. Popovici – as a representative of the Neo-Patristic current. In this sense, Stăniloae's monumental Orthodox Dogmatic Theology is perhaps the first attempt to work out in detail what the Neo-Patristic synthesis might be. All the time Fr. Stăniloae seeks always to indicate the inner coherence of dogmatic truth and the significance of each dogma for the personal life of the Christian. It is the theologian's task to make manifest the link between dogma and personal spirituality, to show how every dogma responds to a deep need and longing in the human heart, and how it has practical consequences for every human person.*

Keywords: *Neo-Patristic Synthesis, theology, spirituality, Fr. D. Stăniloae, living experience*

1. Programul „neo-patristic” inițiat de G. Florovsky în cadrul Congresului de Teologie Ortodoxă de la Atena (1936)

Un reper extrem de important în elaborarea mișcării neo-patristice în teologia secolului XX l-a constituit primul Congres Internațional al Facultății de Teologie Ortodoxă din Atena în anul 1936. În cadrul acestui Congres, teologul rus G. Florovsky va ține două comunicări excepționale („*Influențele occidentale în teologia rusă*”, respectiv „*Patristica și teologia modernă*”³⁴¹ în care va evidenția două coordonate esențiale ale programului neo-patristic:

- Respingerea influențelor eterodoxe exercitate asupra teologiei răsăritene în epoca postbizantină;

³⁴¹ În cele două comunicări G. Florovsky concentrează liniile directoare din monumentală sa lucrare *Căile teologiei ruse* (1937).

- Imperativul vital al revenirii la sursele patristice (premise fundamentală a reînviiorării teologiei ortodoxe contemporane).

Mai ales în comunicarea „*Patristica și teologia modernă*”, Florovsky prezintă un vast program de asumare teologică a patrimoniului patristic: „Chemarea de reîntoarcere la Părinți poate fi cu ușurință răstălmăcită. Ea nu înseamnă o întoarcere la *litera* vechilor documente patristice. A urma pașilor Părinților nu înseamnă <*jurare in verba magistri*>. Ceea ce se vizează și se cere realmente prin această chemare nu e deloc o imitare oarbă și servilă sau doar repetiții, ci, mai degrabă, o *dezvoltare* în continuitatea doctrinei patristice, în mod *omogen* și *congenial*. Trebuie să reaprimem iarăși focul creator al Părinților, și să restaurăm în noi înșine *spiritul patristic*. Cultul nostru creștin e în esențialul lui elenic. Același lucru trebuie spus despre icoanele noastre. Același lucru e adevărat și despre formulele noastre doctrinare. Într-un anumit sens înăși Biserica e elenică, e o formațiune elenică, sau cu alte cuvinte elenismul e o categorie permanentă a existenței noastre. Și astfel orice teolog trebuie să treacă cu necesitate printr-o experiență a reelenizării spirituale. Multe deficiențe în dezvoltările istorice moderne ale Bisericii Ortodoxe, depind în mare măsură tocmai de pierderea acestui spirit elenic. Și deci postulatul creator pentru viitorul apropiat (al teologiei ortodoxe) ar fi acesta: să devenim mai eleni, spre a fi mai sobornicești, spre a fi în adevăr ortodocși!”³⁴².

În lumina acestor considerații se pot desprinde două concepte-cheie ale teologiei neo-patristice:

- Congenialitatea* – definește realizarea fuziunii la nivel de conștiință a gândirii teologiei contemporane cu duhul patristic al Bisericii vechi și nedivizate, adică:
 - Aspectul istoric: necesitatea reactualizării creatoare a duhului patristic (Predania Apostolilor nu e doar o transmitere de texte și practici liturgice, ci o realitate vie și dinamică, ce constă în „însăși prezența și petrecerea permanentă a Duhului Sfânt” în Biserică; urmașii Apostolilor, adică Sf. Părinți au dezvoltat Kerygma apostolică prin elaborarea unui monumental corpus doctrinar și liturgic. Astfel, *inspirația patristică nu s-a sfârșit și nu se va sfârși niciodată* (lucrarea sporitoare a Duhului Sfânt va fi activă în mod continuu în cadrul Bisericii).
 - Aspectul existențial: caracterul existențial al congenialității decurge din statutul ontologic fundamental al principalelor

³⁴² Apud Ioan I. Ică jr, „*Patristica și teologia modernă*”: semnificația și actualitatea unui program teologic (G. Florovsky), în Mitropolia Ardealului, 1982.

realități vizate de teologie (Dumnezeu, Întruparea, Învierea, Biserica, harul), care se prezintă toate ca taine vii și inepuizabile, *personale* și comunicabile în Duhul Sfânt. Drept urmare la acest nivel congenialitatea e participare mereu adâncită în puterea Duhului Sfânt, și deci în taina prezenței eclesiale a lui Hristos. Această adâncire permanentă este cea care dă posibilitatea adâncirii multiplelor semnificații duhovnicești ale tainei Logosului întrupat și revelat în textele Scripturii.

Pe scurt, congenialitatea nu se epuizează într-o simplă redescoperire experimentală a textelor (absolut necesară, dar insuficientă pentru o reînnoire efectivă și creatoare a teologiei), care ar putea cădea sub acuzația de conservatorism și paseism anacronic³⁴³. „Nu poate fi vorba de simple repetiții, nici de o întoarcere înapoi. A merge înspre Părinți va marca întotdeauna un progres, și nu un recul. Nu poate fi vorba de o fidelitate decât față de spiritul patristic, și nu față de literă numai. Aceasta pentru a fi cuprins de focul sacru în contact cu flacăra patristică, și nu cu scopul de a alcătui un ierbar de texte vechi. Continuarea Părinților la modul integral nu se poate realiza decât în *creație* și nu în *imitație*” (cf., *Căile teologiei ruse*). Cu acest aspect la creativitate teologică înnoitoare în spirit patristic atingem aspectul esențial al manifestării congenialității la nivel teologic, și anume cel metodologic.

- Aspectul metodologic: perspectiva specifică a discursului teologic e determinată în mod esențial de natura de mister existențial, viu a realităților la care aceasta se aplică. Astfel, misterul revelat nu poate fi explicat în sensul riguros al explicațiilor științelor exacte, ci înțeles progresiv prin participare existențială mereu adâncită în puterea iluminatoare a Sf. Duh. Deci, formularea înțelegerii tainei lui Hristos încorporată în textele Scripturii și ale practicii liturgice nu va avea niciodată un caracter riguros demonstrativ, ci unul predominant *interpretativ*. Procesul interpretării misterului în înțelegeri succesive, deschide orizontul dezmarginat al unei progresii nelimitate atât în experiența, cât și în formularea acesteia. Aportul decisiv al teologiei patristice a constatat în acest

³⁴³ Teologia este un act neîntrerupt de mărturisire a revelației lui Dumnezeu prin conversația cu Scripturile și cu tradiția Bisericii, astfel încât ea trebuie să se hrănească de la origini. În acest sens Andrew Louth afirma că „Ortodoxia nu este conservatoare, ci radicală” (cf. A. Louth, „Introducere” în John Behr, *Drumul spre Niceea*, vol. I, trad. rom. de Mihai Neamțu, Ed. Sophia, București, 2004).

sens tocmai în interpretări din ce în ce mai cuprinzătoare și adâncite a multiplelor semnificații ale dogmelor, Scripturilor și Liturghiei. Deplina înțelegere a textelor patristice reclamă deci pentru teolog nu numai comuniunea aceluiasi Duh, ci și angajarea mereu adâncită ale celor de mai sus.

b. Elenismul patristic creștin

G. Florovsky consideră că realizarea congenialității cu spiritul patristic depinde în mod decisiv de asimilarea conștientă a structurilor discursive și simbolice eline întru care s-a cristalizat istoric formularea dogmelor.

Potrivit lui „cultura antică s-a dovedit îndestul de elastică pentru a accepta o <transfigurare> interioară... Creștinii au dovedit că a fost posibil să se redirecționeze procesul cultural, să restructureze țesătura culturală într-un spirit nou. Același proces, descris în diverse chipuri ca <elenizarea creștinismului>, poate fi conceput mai degrabă ca o <încreștinare a elenismului>”³⁴⁴.

Cu alte cuvinte, în interiorul Bisericii elenismul a primit un caracter etern, el s-a încorporat în trupul ei. Și, într-adevăr, structurile elenismului au conlucrat decisiv la configurarea viziunii teologice creștine asupra misterului Întrupării și mântuirii noastre în Trupul lui Hristos, implicându-se inextricabil în formele dogmatice, omiletice, liturgice, iconografice, dar mai ales în structurile sociale ale comunității eclesiale.

Pe scurt, Ecclesia creștină a încorporat și valorificat la maximum mentalitatea elină clasică specific comunitară a Polisului, precum și idealul suprem de desăvârșire colectivă a tuturor, în și pentru comunitate, cuprins în conceptul „paideia” care se întemeiază pe convingerea în perfectibilitatea și progresiva desăvârșire a naturii omenești.

³⁴⁴ George Florovsky, *Faith and Culture*, St. Vladimir's Quarterly, 4, 1-2 (1955-1956), p. 40.

2. Părintele D. Stăniloae și teologia neo-patristică

2.1. Actualitatea Păr. D. Stăniloae sau despre vocația teologiei

Păr. D. Stăniloae este figura creatoare cea mai de seamă pe care Biserica Ortodoxă Română a dat-o sub aspect teologic în secolul XX. Adevărat preot mărturisitor³⁴⁵, având o deschidere culturală impresionantă, vorbind „în cuvinte simple, fără emfază sau retorică”³⁴⁶, profund absorbit de operele Sf. Părinți, păr. D. Stăniloae a fost atât prin scris, cât și prin modul său de viață un teolog de *vocație*.

Într-o oarecare măsură percepția păr. Stăniloae este blocată din cauza operei sale masive, la care se adaugă stilistica sa care nu este foarte ușoară, deoarece ea este o „*stilistică meditativă*” (cf. Ioan I. Ică jr), și deci nu avem de-a face în cazul său cu o scriitură analitică, ci mai curând cu una *sintetică*.

De asemenea, prin opera sa teologul român ne lasă moștenire un *program* de mare anvergură teologică și spirituală. Opera păr. Stăniloae este rezultatul unui demers programatic, iar acest demers poate fi circumscris într-o expresie extrem de folosită, și anume cea de „neo-patristică”³⁴⁷.

În acest context ne punem în mod firesc întrebarea: cum s-a născut teologia neo-patristică?

În secolul XIX au existat două direcții fundamentale în ceea ce privește predarea teologiei în școlile teologice din Rusia, Grecia, România ș.a:

1. O primă direcție este cea a așa-numitei „*teologii de școală*”, care era cea a unei teologii academice, de manual (mitropolitul Makari Bulgakov în Rusia, Hristos Andrutsos și Panayotis Trembelas în Grecia). Începând mai ales cu secolul XIX, în Rusia și Grecia, teologia ortodoxă a intrat în structura învățământului academic din noile universități, astfel încât profesori de mare calibru intelectual au fost obligați să creeze și să elaboreze diverse manuale teologice. Avem de-a face, așadar, cu un demers

³⁴⁵ “Părintele Stăniloae are o înțelepciune trecută printr-o minte tradițională, capabilă să fie în același timp de mare actualitate” (Sandra Stolojan, *Nori peste balcoane*, Ed. Humanitas, București, 1994, p. 111).

³⁴⁶ M. Lovinescu, *Jurnal (1981-1984)*.

³⁴⁷ Mișcarea neo-patristică este cea mai vivace și mai originală mișcare din teologia ortodoxă modernă.

academic și școlar (de pildă, *Dogmatica* lui P. Trembelas în 3 volume = 1750 de pagini, Sf. Grigorie Palama era citat de trei ori, Sf. Ioan Scărarul o singură dată, iar Sf. Simeon Noul Teolog sau Sf. Isaac Sirul nu erau citați deloc).

2. A doua direcție, dezvoltată cu precădere în Rusia, este cea a așa-numitei *filozofii religioase*. Avem de-a face aici cu o teologie ortodoxă făcută de laici. Acești gânditori laici (Homiakov, Soloviev, Bulgakov, Florenski ș.a) au dezvoltat o gândire teologică „liberă”, „liberă” însemnând aici o gândire speculativă și filozofică, o gândire bazată adeseori pe inovație intelectuală. Acești gânditori au văzut în ortodoxie un răspuns la problematica legată de filozofia contemporană.

Ambele direcții erau, așadar, teologii abstracte și speculative, teologii de mare forță într-adevăr, dar desprinse oarecum de cadrul eclesial ortodox, de experiența liturgică și, în genere, de tot ceea ce constituie spiritualitatea ortodoxă. Astfel, în ciuda anvergurii lor intelectuale, aceste teologii intelectuale au fost resimțite ca fiind insuficiente.

Ca răspuns la direcția scolastică și speculația filozofică, a apărut direcția neo-patristică³⁴⁸ care și-a propus reîntoarcerea la textele Sf. Părinți și la tainele Bisericii, acestea fiind considerate sursele autentice ale teologiei ortodoxe. În acest caz teologia neo-patristică va fi marcată de experiența Liturghiei și a sfinților³⁴⁹.

Așa cum a remarcat la un moment dat păr. Ioan I. Ică jr, cel care a avansat cel mai mult pe calea creării și dezvoltării unei teologii neo-patristice a fost păr. D. Stăniloae la noi, iar la sârbi păr. Iustin Popovici³⁵⁰. Dacă la păr. Iustin Popovici predomină aspectul conservator,

³⁴⁸ Termenul de „neo-patristică” a fost propus la primul Congres internațional al Facultății de Teologie Ortodoxă din Atena (1936) de G. Florovsky. În comunicarea sa „Patristica și teologia modernă” el a spus că pentru secolul XX programul teologiei ortodoxe va fi formula neo-patristică. „*Neo-patristic*” înseamnă că trebuie să ne întoarcem *ad patres*, la Părinți, deci la scrierile Părinților Bisericii, în această expresie particula „neo” sugerează faptul că întoarcerea la Părinți trebuie să fie o întoarcere creatoare. *Redite ad fontes!* – îndemnul revenirii la surse a fost una din constantele teologiei neo-patristice. Acest îndemn nu rezidă în idealizarea scrierilor Sf. Părinți, ci mai degrabă în efortul continuu de menținere și aprofundare a mesajului creștin. Sub acest îndemn („*Înapoi la Sf. Părinți!*” – cum anunța G. Florovsky la Congresul de la Atena din 1936) stă întreaga mișcare neo-patristică.

³⁴⁹ Teologia ortodoxă, după căderea Constantinopolului, a corspuns doar arareori idealului unei teologii orientate spre experiența liturgică și ascetică a Părinților (cf. K. Ch. Felmy).

³⁵⁰ În 1932 și, respectiv, 1935, Iustin Popovici va publica primele două volume ale monumentalei sale opere: *Dogmatica Bisericii Ortodoxe*. Deși în aceste două volume

adică aspectul de reafirmare a tradiției, la pâr. D. Stăniloae regăsim dimensiunea creativității și, implicit, răspunsuri deschise la problemele vremii.

Cu alte cuvinte, pâr. D. Stăniloae a încercat să regândească din perspectiva Sf. Părinți, dar în limbajul culturii actuale, marile dimensiuni ale experienței religioase și ale ortodoxiei ca atare.

Pe lângă abordarea antropologiei ortodoxe din perspectiva neo-patristicii (*Iisus Hristos sau restaurarea omului* – 1943 și *Chipul nemuritor al lui Dumnezeu* – 1986), pâr. D. Stăniloae a circumscris în mod integral cele trei dimensiuni fundamentale ale teologiei ortodoxe³⁵¹:

- Dimensiunea mistică („*Ascetica și mistica ortodoxă*”)³⁵²
- Dimensiunea dogmatică („*Teologia Dogmatică Ortodoxă*” – 3 volume)³⁵³

păstrează formal planul „dogmaticii” scolastico-istorice ruse din sec. XIX (Macarie Bulgakov), *Dogmatica* pâr. Iustin aduce o cu totul altă abordare și înțelegere a dogmelor Bisericii. Era prima dogmatică modernă care revenea în forță la adevărata înțelegere patristică a Revelației și a Bisericii. Înțelegerea „hristologiei ca eclezologie implicită și a eclezologiei ca hristologie actualizată” (cf. Ioan I. Ică jr), Iustin Popovici o va dezvolta în volumul III al *Dogmaticii* sale, apărut în 1978. Pâr. Iustin Popovici este exponentul cel mai de seamă al direcției neo-patristice din teologia ortodoxă sârbă contemporană, deoarece el a depășit influența scolastică sau pietistă occidentală („pseudomorfoza” după formula lui Spengler preluată de pâr. Florovsky). Astfel, așa cum a remarcat pâr. Ioan I. Ică jr, în teologia ortodoxă pentru ca cineva să fie cu adevărat „nou” și înnoitor trebuie mai întâi să se facă „vechi”, întorcându-se la Părinții din vechime, la modul lor de teologhisire (cf. Ioan I. Ică jr, „Iustin Popovici: lupta cu Protagoras sau criteriologia filozofiei ortodoxe a Adevărului”, în *Arh. Iustin Popovici, Omul și Dumnezeu-Om*, Ed. Deisis, 1997).

³⁵¹ Pâr. D. Stăniloae alcătuind o involuntară trilogie (*Dogmatică-Mistică-Liturghie*), ea reprezenta o „sinteză neo-patristică” creatoare: depășirea scolasticii – răspuns dat *Dogmaticii* scolastice a lui Andrusos – era operată aici în dublu sens: intelectualismul abstract al acesteia era înlocuit de criteriul experienței mistice de tip isihast și esențialismului thomist i se opunea personalismul comunitar ca model al comuniunii trinitare și ecleziale dintre Dumnezeu și creație.

³⁵² Această lucrare a fost inițial predată sub formă de curs la Facultatea de Teologie din București. Intuiția de principiu a fost cea a unității indisociabile în tradiția ortodoxă între teologie și spiritualitate, între dogme și experiența mistică de tip filocalic și isihast.

³⁵³ Traducerea germană, aparținând lui Hermann Pitters, este publicată sub titlul *Orthodoxe Dogmatik*, 3 vol, 1984-1985. Primul volum al ediției în limba engleză, traducere de Ioan Ioniță și Robert Barringer, este publicat sub titlul *The Experience of God*, Holy Cross Orthodox Press, Brookline, MA, 1994. Așa cum a remarcat K. Ware, volumul este o expresie a ceea ce Florovsky obișnuia să numească „sinteza neo-patristică”: „este de datoria teologului să manifeste legătura dintre dogmă și spiritualitatea personală, să arate cum fiecare dogmă răspunde unei adânci necesități și dorințe a inimii omenești”. Nu întâmplător remarcă același Kallistos Ware, titlul ales pentru ediția englezească este *The Experience of God*, deoarece termenul de

- Dimensiunea liturgică („*Spiritualitate și comuniune în Liturgia ortodoxă*”).

Teologia neo-patristică, așa cum a asumat-o păr. Stăniloae, este un program, iar nu o simplă ideologie sau construct. Ea nu este o „citatologie patristică” (Ioan Ică jr), deoarece în cadrul acestui amplu proiect Sf. Părinți nu sunt redați doar sub forma citatelor³⁵⁴. Părintele Stăniloae a dezvoltat teologia neo-patristică într-o *Dogmatică*³⁵⁵, într-o *Mistică* și într-o *Liturgică*. Așa cum a remarcat păr. Ioan Ică jr sunt cel puțin două dimensiuni care n-au fost dezvoltate de păr. Stăniloae: dimensiunea biblică³⁵⁶ și dimensiunea apologetică³⁵⁷.

„experiență” (*experience*) pune foarte bine în lumină un aspect al teologiei care este foarte important pentru păr. D. Stăniloae, care spunea: „avem nevoie de o teologie concretă, de o teologie a experienței”. Mai mult, dat fiind caracterul esențialmente nesistematic al teologiei patristice, ar putea părea un paradox publicarea unei teologii dogmatice neopatristice. În acest sens, așa cum a remarcat A. Louth, păr. Stăniloae „este singurul care a încercat vreodată acest lucru” (A. Louth, „Dumitru Stăniloae și teologia neo-patristică”, în *Paradoxul teologiei*, ed. cit., p. 133).

³⁵⁴ Opera păr. Stăniloae nu reprezintă întoarcerea nostalgică la *textele* Sf. Părinți, în felul minor al unei teologii a parafrazei, ci este vorba mai ales de conjuncția fericită între meditația Părinților asupra Scripturii și propria sa cercetare fundamentală.

³⁵⁵ Deși prin conținut are o cu totul altă amprentă, structura *Dogmaticii* părintelui Stăniloae depinde în mare măsură de teologia de școală, îndeosebi de *Dogmatica* lui Christos Andrutsos. În chip paradoxal, chiar și aici lipsește o expunere a învățăturii despre energii a Sf. Grigorie Palama. Deși păr. Stăniloae citează copios aceeași Părinți pe care se sprijină și Sf. Palama (Sf. Grigorie al Nyssei, Dionisie Aeropagitul, Sf. Maxim Mărturisitorul, Sf. Simeon Noul Teolog), numele Sf. Grigorie Palama lipsește însă cu desăvârșire. În ciuda acestui fapt, învățătura despre energii este sugerată în mai multe rânduri. K.Ch.Felmy consideră că dacă ar fi făcut o expunere chiar și succintă a poziției Sf. Palama, păr. Stăniloae s-ar fi desprins radical de predecesorii săi „neoscolastici” și ar fi contribuit la o clarificare a poziției sale. De pildă, atunci când trimite la faptul că Dumnezeu rămâne întotdeauna Cel cu totul altul chiar și în pogorârea Sa spre om, și de aceea El nu poate fi comprimat în concepte strâmte, păr. Stăniloae prezintă însă preocuparea centrală a Sf. Grigorie Palama (cf. K.Ch. Felmy). În schimb păr. Stăniloae accentuează, așadar, extrem de puternic apofaza. Pe scurt, *Dogmatica* ortodoxă a păr. Stăniloae marchează trecerea de la indiferența tradițională a teologiei de școală față de Sf. Grigorie Palama la o nouă recepție a teologiei acestuia (cf. K.Ch. Felmy).

³⁵⁶ Se știe însă că în ultima perioadă a vieții sale păr. Stăniloae a început să schițeze o abordare neopatristică a Scripturii, astfel încât dacă Dumnezeu i-ar fi dat să mai trăiască, astăzi am fi avut și un comentariu neopatristic al Bibliei. Acest lucru rămâne în sarcina teologilor din generația de azi.

³⁵⁷ Această dimensiune a fost de curând valorificată de un grup de tineri teologi (A. Lemeni, Pr. Răzvan Ionescu, Diac. Sorin Mihalache și C. Ioja) în volumul *Apologetica Ortodoxă* apărut de curând la Editura Basilica.

În elaborarea sintezei sale neo-patristice, reputatul teolog român a plecat în primul rând de la mistică/spiritualitate (*Ascetica și mistica ortodoxă*), deoarece sfinții sunt cei care au vorbit despre Dumnezeu în virtutea experienței lor personale.

Altfel spus, pâr. Stăniloae a plecat de la dimensiunea concretă a teologiei pentru că tocmai această dimensiune lipsea din cele două direcții ale secolului XX („teologia de școală” și filozofia religioasă).

Teologia neo-patristică, oricât de curios ar părea acest lucru, nu a fost și nu este o caracteristică exclusivă a Ortodoxiei³⁵⁸. Mișcarea neo-patristică sau de înnoire liturgică n-a început în Ortodoxie, ci în romano-catolicism. Acesta e un fapt istoric pe care nu-l putem ignora, deoarece întoarcerea teologiei la experiență și concret, la tradiția Sf. Părinți, au făcut-o în primul rând o serie întreagă de mari teologi romano-catolici, teologi pe care, de altfel, pâr. Stăniloae nu se sfiește să-i citeze.

Astfel, mișcarea neo-patristică a început în cadrul ordinului benedictin și s-a dezvoltat cu opera lui Otto Kasel (cu așa-numita lui teologie a misterelor), acesta fiind frecvent citat în articolele pâr. D. Stăniloae.

De asemenea, accesul la Părinți a fost o preocupare centrală a așa numitei *Școli teologice de la Lyon*, patronată de o școală iezuită, școală în care s-au format figurile centrale ale teologiei neo-patristice din sec. XX. La Lyon a fost lansată și marea colecție neopatristică *Sources Chretiennes* (Izvoare creștine), iar cei care au stat la baza acesteia au fost teologi romano-catolici atrași de teologia răsăriteană: Henri de Lubac, cu o monografie capitală despre exegeza patristică, despre Origen, Jean Daniélou cu o monografie despre Sf. Grigorie al Nyssei, Hans Urs von

³⁵⁸ În acest context facem precizarea că teologia neo-patristică nu reprezintă apanajul exclusiv al ortodoxiei. Oricât ar părea de paradoxal, mișcarea de înnoire a teologiei n-a început în ortodoxie, ci în romano-catolicism. Astfel, mișcarea neo-patristică cu întoarcerea sa la experiență a început în sânul ordinului benedictin și s-a dezvoltat în opera teologului Otto Kasel. De asemenea, teologia neo-patristică a fost o preocupare centrală a Școlii teologice de la Lyon, patronată de școala iezuită, școală în care s-au format figurile centrale ale teologiei neo-patristice ale secolului XX. După cum știm la Lyon a fost lansată și marea colecție neo-patristică *Sources Chretiennes* („Izvoare creștine”). Întemeiată în 1942, colecția „Izvoare creștine” își propunea printre altele „întoarcerea la izvoarele gândirii creștine”, prin publicarea scrierilor Sf. Părinți. Astfel, în perioada dintre cel de-al II-lea Război Mondial și Conciliul vatican II, Biserica Romano-Catolică s-a caracterizat printr-o puternică mișcare de înnoire biblică, liturgică și patristică, la baza căreia s-au aflat Henri de Lubac, Jean Daniélou, Don Casel și Hans Urs von Balthasar.

Balthasar cu o monografie despre Sf. Maxim Mărturistorul (Kosmiche Liturgie – 1941), toți aceștia fiind citați masiv de păr. Stăniloae³⁵⁹.

Un lucru extrem de interesant este faptul că păr. Stăniloae dezvoltă teologia neo-patristică într-un limbaj extrem de modern. Categoriile cu care operează reputatul teolog român sunt cele personaliste (eu-tu-el, adică relația dintre persoanele umane ca reflex al comuniunii dintre Persoanele treimice). Limbajul de tip personalist este evident în toate scrierile sale. Această gândire personalistă n-a fost creația păr. Stăniloae, ci el a avut doar geniul de a prelua și interpreta gândirea patristică prin intermediul acestor categorii filozofice, care au fost create de Martin Buber³⁶⁰ și filozoful francez E. Mounier. Aceștia au dezvoltat un personalism teologic pe care păr. Stăniloae l-a preluat și l-a deschis spre sensurile teologiei patristice.

Conceptul fundamental cu care operează în teologia sa este cel de comuniune, respectiv de persoană-comuniune. Omul nu există ca persoană singură, deoarece orice *eu* nu este singur, ci orice *eu* presupune un *tu* și un *el*, adică o relație de comuniune.

În opinia păr. Stăniloae, teologia nu este un sistem abstract, ci expresia experienței personale, a unei întâlniri vii cu Dumnezeu cel viu. Astfel, vorbind despre Dumnezeu, teologia presupune o relație personală. În acest sens Kallistos Ware remarcă faptul că teologia păr. Stăniloae este una a comuniunii personale, iar înțelegerea persoanei umane ca ființă deschisă spre comuniune, este în opinia teologului englez cea mai semnificativă afirmație din toată teologia păr. Stăniloae.

2.2. Teologia experienței („Am văzut lumina cea adevărată”)

În lucrarea *Dogmatică și dogmatism*, păr. Pavel Florenski scrie la un moment dat: „Se spune că acum în străinătate înotul se învață la aparate stând pe pământ. Așa poți deveni catolic sau protestant – după cărți, fără

³⁵⁹ În acest sens A. Louth remarcă faptul că, deși aceștia sunt citați în operele sale (mai ales în *Dogmatica*), acest lucru nu înseamnă neapărat că el ar fi fost foarte receptiv la teologia occidentală, atitudinea sa față de teologia occidentală este destul de negativă, chiar neînțelegătoare, spune A. Louth (*Paradoxul teologiei*, ed. cit., pp. 138-139). Mai mult, în opinia lui A. Louth, există o preocupare reală minoră față de teologia occidentală în *Dogmatica* păr. Stăniloae, deși există o disponibilitate în a-i arăta deficiențele (*Paradoxul teologiei*, p. 140).

³⁶⁰ În acest context Andrew Louth atrage atenția asupra faptului că, deși ideile legate de distincția dintre individ și persoană (ființă deschisă spre comuniune) este semnul clar al influenței lui Martin Buber asupra păr. Stăniloae, primul nu este deloc amintit în cuprinsul *Dogmaticii*.

să fi venit în vreun fel în contact cu viața, în cabinet. Dar pentru a deveni ortodox, trebuie să te cufunzi de îndată în însăși elementul Ortodoxiei, trebuie să începi să trăiești ortodox – altă cale nu există”.

Astfel, pâr. Florenski vede specificul Ortodoxiei față de celelalte confesiuni în experiență (o experiență trăită în Biserică). În mod similar, Vladimir Lossky afirmă că „nu există teologie în afara experienței, iar ca să ajungem la această experiență, trebuie să devenim un om nou, schimbat. Pentru a cunoaște pe Dumnezeu trebuie să ne apropiem de El; nu ești teolog dacă nu pășești pe drumul care duce la unirea cu Dumnezeu” (cf. *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit*).

În fine, Christos Yannaras reproșează teologiei occidentale „exilarea lui Dumnezeu într-un domeniu inaccesibil experienței, separarea religiei de viață” (cf. *Persoană și Eros*).

Însă, astfel de reproșuri sunt aduse, așa cum a remarcat Karl Ch. Felmy, nu numai teologiei occidentale, ci și teologilor ortodocși. De pildă, același Yannaras afirmă că teologia care se preda la Universitatea din Atena la sf. sec. XIX și începutul sec. XX era „strict separată de experiența și spiritualitatea eclezială, liturgică și mistică”, iar acest lucru este valabil mai ales pentru Christos Andrutsos (1869-1935) și P. Trembelas, aceștia fiind reprezentanții cei mai de seamă ai direcției „scolastice” din teologia greacă: „Formularea dogmatică nu mai are nici cea mai mică referire la experiența sfinților și la evlavia Bisericii. Adevărul dogmelor nu este empiric, nu are nici o raportare la etosul Bisericii, el este exclusiv ideologic”³⁶¹.

Pentru ortodocși dogma exprimă însă experiența Bisericii, iar nu simple principii teologice, ceea ce înseamnă în opinia lui Pavel Florensky că „experiența religioasă vie reprezintă unicul mod legitim de cunoaștere a dogmelor”³⁶². Însă acest lucru nu caracteriza teologia ortodoxă de la începutul secolului XX, iar acest fapt impunea reîntoarcerea ei la rădăcinile experienței ecleziale³⁶³.

³⁶¹ Ch. Yannaras, *I teologia*, apud K.Ch. Felmy, *Dogmatica experienței ecleziale. Înnoirea teologiei ortodoxe contemporane*, Editura Deisis, Sibiu, 1999, pp. 48-49. Ruptura teologiei neo-patristice și liturgice contemporane de teologia abstractă a *Dogmaticilor și Manualelor* de la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX, este tema centrală a cărții lui K.Ch. Felmy, *Dogmatica experienței ecleziale*.

³⁶² Cf. Pavel Florensky, *Stâlpul și temelia adevărului*, Editura Polirom, Iași.

³⁶³ Această idee a teologiei orientată spre experiență e dezvoltată de Ch. Yannaras în *Abecedar al credinței*, Editura Bizantină, București. Experiența nu înseamnă aici o experiență generală sau mistică a lui Dumnezeu, care ar putea fi accesibilă oricărui om, chiar și unui creștin. Ea nu înseamnă nici experiența personală a credinței prin convertire ca în pietism (doctrină religioasă a unei secte protestante, care promovează

Această experiență eclezială a școlii neo-patristice trimite la Biserică, la Sfintele taine, la rugăciune și asceză, ea putând fi subsumată termenului de „eclezialitate” (*cerkovnost*).

Pe scurt, așa cum a remarcat K.Ch. Felmy, „în teologia neo-ortodoxă experiența trebuie înțeleasă ca experiență *eclezială*”³⁶⁴, deoarece numai în acest fel se poate distinge înțelegerea ortodoxă despre experiență de înțelegerea pietistă. Experiența în pietism nu trebuie să fie înțeleasă ca experiență *eclezială*, ci mai înainte de toate ca o experiență *personală*. De pildă, așa cum a remarcat Felmy, dacă în teologia trinitară, școala neo-patristică pornește de Ipostasurile concrete ale Treimii, evlavia pietistă pornește în schimb de la relația personală cu Iisus ca „Mântuitor personal”.

Din perspectiva școlii neo-ortodoxe experiența personală e un proces continuu de creștere și maturizare, de sporire în experiența Bisericii. În pietism predomină, dimpotrivă, elementul emoțional și, prin aceasta, elementul trăirii, astfel încât în loc de experiență (*Erfahrung*) ar trebui să vorbim mai bine de trăire (*Erlebnis*). În teologia ortodoxă, deși noțiunea de „experiență” abia dacă apare la Sfinții Părinți, avem de-a face cu o „teologie a experienței”, deoarece ea stă într-o relație permanentă cu Sfintele Taine (mai ales cu Botezul și Sf. Euharistie), precum și cu viața ascetică.

Există, așadar, în cadrul școlii neo-patristice o legătură indisolubilă între învățătură, teologie și experiența liturgică. Această legătură transpare și la V. Lossky care în lucrarea sa fundamentală – *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit* – problema cunoașterii lui Dumnezeu și a experienței lui Dumnezeu e tratată mai ales în contextul scrierilor ascetice³⁶⁵. De altfel, cartea lui V. Lossky reprezintă o etapă esențială în eliberarea teologiei ortodoxe din captivitatea „academismului” scolastic și reorientarea ei patristică.

În *Căile teologiei ruse*, pâr. Georges Florovsky amintește cu elogii nelimitate doi teologi: pâr. Ioan Serghiev din Kronstadt (1829-1908), trecut de Biserica Ortodoxă Rusă în rândul sfinților, și mitropolitul Filaret Drozdov (1782-1867), figura cea mai marcantă din istoria Bisericii Ruse a sec. XIX. Ambii se disting prin faptul că gândirea lor teologică stă pe terenul experienței bisericcești vii.

respectarea riguroasă a unor practici religioase, cum ar fi pietatea și misticismul extrem). Pe scurt, experiența nu trebuie înțeleasă aici în termenii unui pietism sentimental sau a unei mistici individuale.

³⁶⁴ K. Ch. Felmy, *Dogmatica experienței ecleziale*, p. 50.

³⁶⁵ Vezi, în acest sens, V. Lossky, *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit*, ed. cit.

Astfel, teologia ascetică și mistică, scrierile ascetice ale monahilor nu sunt doar o anexă ziditoare la specificul teologiei sistematice, ci parte integrantă a teologiei. Acest lucru îl arată limpede V. Lossky în cartea sa *Teologia mistică a Bisericii de Răsărit*, în care problema „teologică”, adică problema cunoașterii lui Dumnezeu, e tratată plecând de la scriitori predominanți ascetici. Un alt exemplu e vol. III din *Teologia morală ortodoxă* scris de păr. D. Stăniloae, care poartă subtitlul: *Spiritualitatea ortodoxă* (aici avem de-a face cu teme ca: despățimirea, iluminarea și îndumnezeirea).

2.3. Păr. Dumitru Stăniloae – unitatea tripticului teologic: Dogmatică-Spiritualitate-Liturgică

În cadrul sintezei neo-patristice și a mișcării de renaștere liturgică, un element fundamental îl constituie unitatea gândirii teologice. V. Lossky accentua faptul că teologia este mistică și toată mistica e teologică și că nu se poate concepe o gândire teologică fără o experiență spirituală, dar nicio experiență duhovnicească fără o fundamentare teologică.

Același lucru îl putem întâlni și la păr. D. Stăniloae, care în prefața la *Spiritualitate și comuniune în Liturgia ortodoxă* afirmă că a plecat de la mistici, deoarece aceștia au vorbit despre Dumnezeu plecând de la o experiență eclezială și de la o mistică personală. Ei n-au făcut o teologie plecând de la cărțile altora, ci au făcut o teologie plecând de la experiența misterului Bisericii, de la Scriptură, de la Liturghie și de la propria lor experiență personală: „Teologul redă experiența lui cu Dumnezeu ca experiență proprie. Când experiența nu e a lui proprie, ci a altuia, teologul care face reflexiuni asupra ei, face o teologie moartă”³⁶⁶.

Cu alte cuvinte păr. D. Stăniloae a plecat de la dimensiunea concretă a teologiei, deoarece aceasta lipsea din abordările specifice sec. XIX. În *Dogmaticile* și *Manualele* din sec. XIX nu există capitole despre experiența lui Dumnezeu. În aceste *Dogmatici* se vorbește despre Dumnezeu ca despre un mineral ce poate fi disecat și abordat fie din perspectiva atributelor și însușirilor Sale, fie din perspectiva lucrărilor Sale. Deci, avem de-a face aici cu o teologie fără viață. Sinteza neo-patristică înseamnă, așadar, în opinia teologului român a pleca de la experiența personală și de la concretul experienței Bisericii întruchipate în sfinți și în misterul liturgic.

³⁶⁶ Pr. Prof. D. Stăniloae, *Spiritualitate și comuniune în Liturgia Ortodoxă*, EIBMBOR, București, 2004, p. 15.

Într-un interviu cu F. Strazzari și L. Prezzi, păr. Stăniloae afirmă că Sfinții Părinți au fost cei care i-au revelat profunzimea autenticei înțelegeri a lui Dumnezeu³⁶⁷. În anul 1978 apare monumentală sa operă, și anume *Dogmatica*, unde se spune încă din prefață că „programatic am încercat să vorbesc despre dogme, nu plecând de la teze și propoziții, ci încercând să arăt că dogmele răspund aspirațiilor sufletului omenesc, deci să pun în valoare semnificația duhovnicească, personală, vie a dogmelor, să nu fac o dogmatică abstractă, ci o dogmatică, care, plecând de la tradiție, să fie în același timp și actuală”.

De asemenea, în interviul cu F. Strazzari, păr. Stăniloae afirmă că prin scrierea *Dogmaticii* sale el a vrut să scoată această disciplină din cadrul strâmt și rigid al scurtelor definiții scolastice, și, totodată, să propună conținutul viu, profund și bogat în semnificații după modelul Părinților, punând în evidență conținutul spiritual cuprins în mod virtual în ea. Într-un cuvânt, teologul român a vrut să prezinte în *Dogmatica* sa pe „Dumnezeul cel viu, venit la noi și lucrător în noi, și nu definiții raționale închise în ele însele”³⁶⁸.

Specificul patristicii constă în faptul că experiența personală și experiența Bisericii sunt două fețe ale aceleiași realități, ale aceluiași mister. Acesta e un lucru asupra căruia nu se insistă, poate, suficient atunci când se vorbește de „trăirea” ortodoxiei, fapt pentru care se derapează adeseori într-un trăirism ieftin, care nu mai are niciun conținut dogmatic, niciun conținut liturgic și eclezial, ci este un fel de efuziune sentimentală. Însă, în definitiv, misticul este *adjectivul* misterului (în sensul că el exprimă o însușire a misterului). Taina sau misterul e în prim plan, iar Taina e Hristos. Prin urmare, sfântul (misticul) trăiește viața lui Hristos, el nu se trăiește pe sine însuși, ceea ce înseamnă că misticul trebuie să devină o transparentă, o icoană, o prezență vie, o întrupare a duhului și a luminii lui Hristos printre noi. Pe fața sfântului – afirmă păr. Stăniloae – se poate vedea (lumina) lui Hristos³⁶⁹.

În lumina acestor considerații putem spune că Păr. D. Stăniloae face parte din categoria așa-numiților teologi „neo-ortodocși”. Această mișcare teologică e adeseori identificată cu două curente: unul dezvoltat îndeosebi în școala teologică rusă din diaspora europeană (S. Bulgakov,

³⁶⁷ F. Strazzari și L. Prezzi, *Una teologia filocalica: intervista con Padre Stăniloae*, în „Biserica Românească”, Milano, 1989, nr. 51, pp. 10-23. Interviul a fost reluat în Mitropolia Ardealului, nr. 1, 1990.

³⁶⁸ F. Strazzari și L. Prezzi, *Una teologia filocalica: intervista con Padre Stăniloae*, p. 35.

³⁶⁹ Pr. Prof. D. Stăniloae, *Bréviaire hésychaste*, în Irénikon, nr. 1, 1979.

N. Afanasiev, A. Schmemmann, V. Lossky, L. Uspensky, C. Andronikov) și americană (G. Florovsky, A. Schmemmann și J. Meyendorff), iar celălalt în Grecia (P. Nellas, Ch. Yannaras, N. Nissiotis, I. Zizioulas, M. Matsoukas).

Ambele curente sunt adeseori menționate ca reprezentând o teologie sau o sinteză „neo-patristică” din pricina importanței acordate inspirației patristice (și prin aceasta elenistice) și a confruntării acestor izvoare cu problemele actuale ale lumii.

A doua caracteristică a acestei teologii „neo-ortodoxe” e faptul că ea a fost și e practică, dezvoltată și predată în universități, care au început să joace un rol important în viața și formarea Bisericii Ortodoxe.

Păr. D. Stăniloae aparține acestui „panteon teologic” renumit al teologiei neo-patristice din sec. XX. Mai ales prin principală sa contribuție care privește curentul neopalamit reapărut în teologia ortodoxă a sec. XX³⁷⁰. În introducerea sa la *The Experience of God*, Kallistos Ware afirmă că prin abordarea distincției palamite dintre esența/ființa incognoscibilă a lui Dumnezeu și energiile prin care El este cunoscut, păr. Stăniloae aduce o noutate în manualele de dogmatică ortodoxă. În acest sens, așa cum a remarcat Kallistos Ware, teologul român este un notabil deschizător de drumuri.

De asemenea, *Filocalia* românească (în traducerea păr. Stăniloae) ar putea fi considerată ca un rod al renașterii patristice din epoca noastră. În 1935, păr. Stăniloae, pe atunci profesor la Academia Teologică din Sibiu,

³⁷⁰ În acest sens neopalamismul ca doctrină alternativă la supremația neotomismului apusean a fost determinant pentru teologia neo-patristică. În dialogul cu F. Strazzari, păr. Stăniloae amintește faptul că Sf. Părinți au fost cei care i-au revelat adevărata înțelegere a lui Dumnezeu, iar cel care și-a pus amprenta în mod decisiv a fost Sf. Grigorie Palama căruia i-a dedicat și o monografie: „Sf. Grigorie Palama m-a făcut să văd un Dumnezeu viu, personal”, deoarece „în teologia palamită găseam imaginea unui Dumnezeu care vine spre om”. „Accentul pe care Sf. Grigorie Palama îl pune pe energiile divine necreate care lucrează în noi, deosebite de ființa divină care rămâne incomunicabilă, m-a făcut să înțeleg importanța pe care Sf. Părinți o acordă lucrării lui Dumnezeu în credincioși, transformării neconținute pe care o săvârșește Dumnezeu, îndumnezeirii. Am înțeles că Dumnezeu nu e închis în El Însuși și că oamenii nu sunt separați de El și între ei” (*Una teologia filocalică/O teologie filocalică*, p. 34). De asemenea, un alt imbold spre sinteza neo-patristică a fost în opinia lui A. Louth traducerea de către păr. Stăniloae a *Dogmaticii* lui Andrușos. Spre sfârșitul anilor 1920 (doctorand fiind la Atena) tânărul student începe să traducă lucrarea lui Andrușos – *Dogmatica Bisericii Ortodoxe Răsăritene*. În timp ce o traducea a ajuns să perceapă inadecărită această abordare „scolastică” a teologiei ortodoxe, iar acest fapt îl conduce – la fel ca pe păr. G. Florovsky – către izvoarele teologiei ortodoxe: Părinții greci ai Bisericii.

s-a gândit să înceapă un studiu despre viața și opera Sf. Grigorie Palama. Acest pas, semnificativ, a fost primul pe calea care trebuia să conducă la realizarea *Filocaliei* românești. Mentalitatea istoricistă care domina mediul teologic al vremii a diminuat sensul și semnificația teologiei spirituale propriu-zise. Astfel, prin traducerea *Filocaliei* se reînvia în cadrul cercetării teologice *primatul dimensiunii duhovnicești* în dauna celei academice³⁷¹.

Traducerea *Filocaliei* are o dublă semnificație: pe de-o parte ea sugerează o nouă perspectivă pentru mișcarea teologică românească, iar, pe de altă parte, ea poartă semnele vremii și ale mediului său. *Filocalia* românească este o ediție esențialmente comentată, însoțită aproape neîncetat de o reflecție orientată dublu: pe de-o parte spre text, pentru a-l lămuri sau nuanța, iar, pe de altă parte, spre lume pentru a proiecta asupra ei discernământul spiritual.

Astfel, spre deosebire de ediția grecească alcătuită de Sf. Nicodim Aghioritul și Sf. Macarie din Corint (publicată la Veneția în 1782), pâr. Stăniloae a îmbunătățit substanțial textele *Filocaliei* originale nu numai prin faptul că a anexat propriile sale introduceri, dar a și însoțit textele de comentarii³⁷². Însă importanța comentariului asupra Sf. Părinți merge și

³⁷¹ Pâr. Stăniloae e principalul autor al renașterii filocalice din România de după război. El a exercitat o influență pozitivă în mediile teologice în care domnea spiritul scolastic. Tânăr student el și-a dat seama din primul său contact cu dogmatica, de discordanța dintre știința teologică cu definițiile sale metafizice (Dumnezeu imuabil, omul schimbător), astfel încât a ajuns să aprofundeze teologia palamită despre care va scrie o carte: *Viața și învățătura Sf. Grigorie Palama*, 1938. În acest sens el este unul din pionierii renașterii studiilor palamite în epoca modernă. Potrivit lui Oliver Clement, pâr. Stăniloae este alături de Vasili Krivochein, inițiatorul renașterii studiilor palamite în ortodoxia sec. XX. De asemenea, în 1943, pâr. Stăniloae a publicat *Iisus Hristos sau restaurarea omului*, o carte care aduce o contribuție semnificativă la înțelegerea soteriologiei ortodoxe. Mântuirea este înțeleasă înainte de toate ca o restaurare ontologică a naturii umane în Persoana lui Hristos și nu ca doar o banală „ameliorare etică a caracterului” (cum credea P. Trembelas). Între anii 1947-1948 apar primele patru volume ale *Filocaliei* românești, iar ultimele opt între anii 1976-1992. Această *Filocalie* românească își are „originalitatea” față de celelalte ediții filocalice prin aceea că textul ei este însoțit de ample comentarii, înât acestea ar putea alcătui un volum distinct. Pe aceeași linie a spiritualității filocalice se înscrie cursul de teologie mistică pe care pâr. Stăniloae l-a ținut la Facultatea de Teologie din București în anii cincizeci și pe care l-a tipărit în 1981 ca al treilea volum al manualului *Teologia morală ortodoxă* (D. Stăniloae, *Teologia morală ortodoxă*, vol. III, *Spiritualitatea ortodoxă*, București, 1981).

³⁷² *Filocalia* românească este însoțită de ample comentarii și note. Lipsa oricărui comentariu din *Filocalia* originală nu a fost o scăpare, deoarece volumele nu erau destinate lecturii particulare, ci se doreau un ajutor pentru cel care se afla deja sub

mai departe la p. Stăniloae: aici ne referim la modul său predilect de a-i interpreta în acord cu sec. XX. „Fiecare element al acestei <concepții> - alegerea însăși a *Filocaliei*, îmbogățirea ei și comentariile – este semnificativ pentru felul în care p. Stăniloae concepea să reînnoiască teologia ortodoxă în lumea modernă”³⁷³. *Filocalia* era așa cum spun editorii versiunii engleze, „un fel de cale prin deșertul și deșertăciunea vieții, cu deosebire a celei moderne”, or, o întoarcere la Părinții greci ai Bisericii într-un astfel de spirit era mai mult decât o academică „reîntoarcere la surse”, era recuperarea unei înțelegeri a teologiei care căuta să îi așeze pe oameni pe calea deschiderii către Dumnezeu și a trăirii harului Său mântuitor. Era în același timp o teologie duhovnicească și pastorală.

Concluzii

Din păcate, noi, ortodocșii – cum spune la un moment dat Arhiepiscopul Vasili Krivoșein – îi iubim mult pe Sf. Părinți, însă îi citim prea puțin. Sf. Părinți sunt adeseori invocați și citați, dar nu sunt studiați (în mod similar, p. Stăniloae e mai des citat decât citit). Noica spunea despre exegeza lui Eminescu că s-a „odihnit” în G. Călinescu. În mod similar teologia românească s-a „odihnit” în p. Stăniloae³⁷⁴. A ține un gânditor viu înseamnă nu numai a-l studia și analiza, ci mai ales a-i dezvolta gândurile și aspirațiile, iar acest lucru ne revine nouă.

Teologia adevărată și vie, potrivit p. Stăniloae, se desfășoară în mod simultan în trei direcții: trecut, prezent și viitor. Ea este în același timp apostolică, contemporană și profetică. Specificul ei, afirmă teologul român, este „fidelitatea față de revelația lui Hristos dată în Sf. Scriptură

îndrumarea unui părinte spiritual. După cum știm, istoria *Filocaliei* în lumea slavă se suprapune practic cu istoria restabilirii instituției părintelui spiritual, a *starețului*.

³⁷³ Cf. A. Louth, „Dumiru Stăniloae și sinteza neo-patristică”, în Th Baconsky, Bogdan Tătaru-Cazaban (eds.), *Dumiru Stăniloae sau paradoxul teologiei*, Ed. Anastasia, București, p. 124.

³⁷⁴ Grandoarea p. Stăniloae se bazează pe o dublă singularitate: el a fost primul om al Bisericii noastre care, confruntându-se cu patristica greacă, nu a făcut doar *arheologie*, iar, în al doilea rând, el a fost primul teolog care nu s-a limitat la un discurs specializat, ci s-a angrenat într-un dialog cu cultura vremii sale (vezi disputa cu Blaga, citările sale din Heidegger, Șestov, Berdiaev sau Jaspers): a înnoit discursul teologic prin revalorizarea izvoarelor patristice în general și a spiritualității filocalice în particular (cf. T. Baconsky). Așa cum a remarcat T. Baconsky, până la p. Stăniloae, joncțiunea dintre dogmă și cultura profană era de neconceput

și Tradiție... responsabilitatea pentru credincioșii care sunt contemporani cu teologia și deschiderea către viitorul eshatologic”.

Acestea sunt, de altfel, în mod exact trăsăturile care disting excepționala sa lucrare, și anume *Dogmatica*. *Dogmatica* sa este în primul rând bazată cu fermitate pe tradiția apostolică așa cum au interpretat-o Sf. Părinți. Dar ea este în același timp o expresie a ceea ce Florovsky a numit „sinteza neo-patristică”. Scriitorii patristici sunt întotdeauna tratați de păr. Stăniloae ca și contemporani ai săi, în calitatea lor de martori vii a căror mărturie pretinde din partea noastră o continuă auto-examinare și regândire în acord cu preocupările actuale. Fidelă trecutului, responsabilă pentru prezent, *Dogmatica* (*The Experience of God*) este, de asemenea, o carte profetică, deschisă viitorului, creativă, îndreptată spre căi încă neexplorate.

Păr. D. Stăniloae este văzut ca cel mai mare teolog ortodox, iar *Dogmatica* constituie cea mai mare realizare, desvârșirea muncii sale de-o viață.

Prima sa lucrare majoră a fost *Viața și învățătura Sf. Grigorie Palama* (1938). În această perioadă teologia palamită era total necunoscută în lumea ortodoxă. În renașterea palamismului, care a influențat și transformat teologia ortodoxă în sec. XX, Păr. D. Stăniloae a fost văzut ca un pioner decisiv, alături de V. Krivocheine a cărui lucrare *Învățătura ascetică și teologică a Sf. Grigorie Palama* a apărut în Rusia cu doi ani în urmă (1936). Însă Krivocheine s-a bazat exclusiv pe domeniul limitat al scrierilor Sf. Palama care erau deja publicate, însă păr. Stăniloae a fost capabil să atragă atenția și asupra lucrărilor sale nepublicate pe care el le-a consultat în manuscris în timp ce sa afla la studii la Paris.

În ediția engleză nu a fost reținut titlul de *Teologia Dogmatică*, deoarece în mintea multor cititori occidentali termenul „dogmatică” (învățătură obligatorie impusă de o autoritate exterioară) are o conotație negativă. În orice caz în această lucrare autorul nu are în vedere așa ceva. Păr. D. Stăniloae caută întotdeauna să indice coerența interioară a adevărului dogmatic și semnificația fiecărei dogme pentru viața personală a creștinului. Aceasta este în definitiv sarcina teologului, și anume de a face manifestă legătura dintre dogmă și spiritualitatea personală, să arate cum fiecare dogmă răspunde unei nevoi adânci din inima omului, și felul în care ea are consecințe pentru societate. Dogmele, este convins teologul român nu înrobesc, ci eliberează: teologia este în mod esențial liberată.

Astfel, titlul ales pentru ediția engleză, *The Experience of God*, evidențiază un aspect al teologiei care este întru-totul important pentru pâr. D. Stăniloae: „Noi avem nevoie de o teologie concretă,” insistă el, „o teologie a experienței”. În ochii săi, teologia, înțeleasă corect, nu este un sistem abstract, nu este o teorie filozofică, ci expresia unei experiențe personale, a unei întâlniri vii cu Dumnezeu cel Viu.

În încheiere putem spune că în opinia părintelui Stăniloae teologia, adică vorbirea despre Dumnezeu, nu este o „știință” (în sensul fizicii sau geografiei), deoarece Dumnezeu nu este un „obiect” de cercetat, ci El prespune în primul rând o relație personală. El prespune credință și despătimire ascetică, căutarea rugăciunii continue și a sfințeniei. Astfel, adevărații teologi sunt, pentru pâr. Dumitru Stăniloae, sfinții. De aceea, atunci când el vorbește în *Dogmatica* sa despre tandrețea și delicatetea sfinților, în mod cu totul neintenționat el a zugrăvit o icoană și despre el însuși. După cum știm fața lui era plină de lumină, luminată de un surâs ce izvora deopotrivă din ochii și de pe buzele sale. El are darul prețios, așa cum numai sfinții îl au, de-a trimite prin simpla sa prezență la bunătate și pace: „el este un om care poate reda cuiva încrederea în viață”, așa cum a remarcat un prieten de a-l său, Donald Allchin.

Viața sa a fost consacrată cercetării, căutării, scrierii și învățării, dar niciodată în sensul „academic” al cuvântului. El a fost nu doar profesor ci preot care a iubit Liturgia, nu doar un exeget ci și un părinte duhovnicesc. Legătura dintre teologie și rugăciune, atât de des subliniată în lucrările sale, este evidentă și în propria sa persoană. Teologia nu este numai ceea ce el studiază, ci și ceea ce el trăiește. El a vorbit și scris nu numai cu înțelepciunea extrasă din Sf. Părinți, ci și cu înțelepciunea inimii sale.

Chipul blând al marelui teolog va fi păstrat ca o icoană în memoria noastră (cf. Oliver Clement). El va rămâne pentru noi un reper teologic și duhovnicesc, deoarece pâr. Dumitru Stăniloae nu numai că a vorbit despre Dumnezeu, dar a și vorbit cu El, iar acest lucru înseamnă că a intrat în comuniune cu El, trăind în și prin El.

Dacă ar fi să sintetizez într-o singură propoziție atitudinea teologică a pâr. Stăniloae, aş spune împreună cu Pavel Florensky că „sfinții sunt vii pentru cei vii și morți pentru cei morți”.